

UDK 397:28 (497.6)
Izvorni znanstveni rad

OSVITANJE PRVO UDRUŽENJE MUSLIMANKI U BOSNI I HERCEGOVINI¹

Nusret Kujraković
Medžlis Islamske zajednice, Gradačac

Apstrakt: U ovom članku, na temelju relevantne literature i onovremene štampe, autor govori o osnivanju i djelovanju udruženja "Osvitanje", koje je bilo prvo udruženje Muslimanki u Bosni i Hercegovini, osnovano početkom 1919. godine. U kontekstu historije ženskog pokreta u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata, autor govori o vremenu osnivanja udruženja "Osvitanje", njegovim ciljevima, radu i vodećim ličnostima.

Ključne riječi: Bošnjakinja, Muslimanka, udruženja, žensko pitanje, emancipacija.

Abstract: Based on the relevant literature and on press reports of the period, the author analyses the issues related to the establishment and activities of "Daybreak" that was the first ever association of Muslim women in Bosnia and Herzegovina, formed at the beginning of 1919. In the context of the history of women's movement in Bosnia and Herzegovina between the two world wars, the author analyses the period when this association was formed, as well as the association's objectives, work and leading figures.

Key words: Bosniak woman, Muslim associations, women's issue, emancipation

¹ U periodu djelovanja ovoga Udruženja u zvaničnoj komunikaciji nije korišten termin Bošnjak i Bošnjakinja, nego musliman i muslimanka. Stoga se u ovom radu, koji se tiče tog razdoblja, a s obzirom na današnje korištenje termina Bošnjaci, ravnopravno koristi i jedan i drugi termin sa velikim slovom i u nacionalnom smislu.

1. Uvod

Društveni život Kraljevine Jugoslavije, u čijem je sastavu bila i Bosna i Hercegovina, od nastanka 1. decembra 1918. godine pa do raspada 1941. godine obilježava socijalna slojevitost društva, nacionalna i vjerska podijeljenost, ekonomska nerazvijenost i društvena nestabilnost, nesporazumi oko unutrašnjeg uređenja države, zategnuti međunacionalni odnosi, teške kulturno-prosvjetne prilike i velika nepismenost stanovništva, pravni partikularizam, nestabilne političke prilike, neravnomjerna razvojna ekonomska i neravnopravna školska politika, zaoštreni nacionalni odnosi, težak život radnika i seljaka, zaostalost i nerazvijenost sela itd. Kraljevina je spadala u red najnerazvijenijih evropskih država. Zemlja je bila izrazito agrarna sa nerazvijenom industrijom. Bosna i Hercegovina kao dio Kraljevine SHS/Jugoslavije dijelila je identična sociološka obilježja koja se u Bosni i Hercegovini pojavljuju u zaoštrenijoj formi s obzirom na njezin položaj u Kraljevini i ukupni socijalni, ekonomski i kulturni stupanj razvitka.² Nastanak Kraljevine SHS/Jugoslavije “za Bošnjake je bio tragičan čin”³ s obzirom na njihov neravnopravan položaj i zatiranje njihovih ekonomskih, nacionalnih i vjerskih prava. Nije postojala životna i imovinska sigurnost, tako da je u periodu od 1918-1921. godine ubijeno 2.000 Bošnjaka, a da nikada niko nije odgovarao. Paljevine, pljačka, šikaniranja i ubojstva bila su naročito izražena u godinama tzv. “prevrata“, o čemu svjedoči i reisu-l-ulema Džemaludin Čaušević u svom iskazu Charlesu Rivetu, novinaru pariskog lista *Temps*, a dr. Korošec to stanje označava kao “evropski skandal”⁴

U Kraljevini SHS, kasnije Kraljevini Jugoslaviji, Bošnjaci su smatrani vjerskom skupinom, kulturno omalovažavani i odstranjeni iz upravnog državnog administrativnog aparata, iz sudstva, finansija, željeznica, vojske, policije, privrede itd.⁵

Istinitost ovih navoda o neravnopravnom i teškom položaju Bošnjaka u Bosni i Hercegovini i muslimana u Kraljevini Jugoslaviji potvrđuju anketni podaci koji su u organizaciji društva *Gajret* prikupljeni 1938. godine, a koji su se odnosili na kul-

² Usp. Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*. Sarajevo, 1998; Omer Ibrahimagić, *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, 1998; Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Sarajevo, 1998; Kemal Hrelja, *Kako je živio narod: Bosna i Hercegovina 1918-1941*. Sarajevo, 1994; Jusuf Žiga, *Savremeno bosansko društvo. Hrestomatija*. Sarajevo, 2007.

³ Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. Stoljeću*. Sarajevo, Sejtarija, 1998, 57.

⁴ Isto, 59.

⁵ Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*. Sarajevo, 1993, 121-127 i 135-145; Položaj Muslimana u našoj državi u državnoj administraciji. *Gajret*, 1939, br. 4, 65.

turno-prosvjetne i socijalno-ekonomske prilike jugoslavenskih muslimana. Rezultati ove ankete, kao i izneseni podaci o položaju muslimana u Jugoslaviji na konferenciji muslimanske školske omladine početkom februara 1939. godine u Beogradu, koji je raspravljao o gospodarskim, ekonomskim i socijalnim pitanjima, pokazali su poraznu sliku općeg položaja muslimana u svim oblastima, a naročito njegovog seoskog dijela.⁶ Promatranje i analiza teme ovog rada o *Osvitanju*, u okviru naprijed navedenog socijalnog i historijskog ambijenta i konteksta, nužna je pretpostavka objektivne znanstvene analize i na činjenicama utemeljenog interpretiranja općenitog razvitka bosanskih muslimana u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata (1918-1941). To se odnosi na načine i metode rješavanja svih ondašnjih vitalnih nacionalnih pitanja muslimana Bošnjaka, posebno načina rješavanja muslimanskog/bošnjačkog ženskog pitanja, odnosno onovremenog socijalnog statusa i emancipacije muslimanske žene u svim oblastima društvenog života.

Teške poslijeratne socijalne prilike u međuratnoj BiH (1918-1941), prosjačenje, siromaštvo, prostitucija, beskućništvo i nezaposlenost najviše su pogađale žene. Takva situacija je dovela do osnivanja mnogih potpornih, kulturnih i prosvjetnih društava, koja rade na okupljanju žena, njihovoj naobrazbi, te zaštiti i afirmaciji njihovih prava i interesa, odnosno rade na kulturnom i ekonomskom podizanju svih žena bez obzira na naciju i vjeru.⁷

⁶ Sažete rezultate ankete i kraći izvještaj o radu konferencije muslimanske školske omladine u Beogradu vidi – Ibrahim Kemura, *Uloga Gajreta u društvenom životu Muslimana*. Sarajevo, Veselin Masleša, 1986, 242-246; Salih Ljubunčić, Naša muslimanska stvarnost. Kalendar *Narodne uzdanice* za 1940. god., 40-41; *Gajret*, XIX/1938, br. 2, 24-38, *Gajret*, XIX/1938, 7-9. i 10, 78. i 166-179.

⁷ U poslijeratnom razdoblju i u Bosni i Hercegovini osnovana su brojna ženska i druga udruženja, koja su imala za cilj ekonomski i kulturni napredak zemlje. Nije moguće utvrditi njihov tačan broj, ali je sigurno da je većina njih djelovala u Sarajevu, Banjoj Luci, Mostaru i Tuzli. U cijeloj Kraljevini bilo je preko 300 ženskih društava. Pred sam Drugi svjetski rat u Sarajevu je bilo 22-25. Tada postojeća ženska društva, s obzirom na programsku orijentaciju, mogu se podijeliti na nacionalna, kulturno-prosvjetna, humanitarna, stručno-profesionalna i feministička ženska društva. Sva su radila na popravljanju položaja žene u društvu, i to je ono zbog čega se mogu sva zajedno svrstati u jedan heterogeni i rascjepkani feministički pokret kakav je bio u cijeloj zemlji. Veliki broj tih društava, kao i ženski pododbori *Gajreta*, *Napretka* i *Prosvete*, bili su udruženi u centralne feminističke organizacije: Jugoslavenski ženski savez, koji je bio apolitičan i isključivao borbu za pravo glasa i Feminističku alijansu, koja se borila za ravnopravnost i pravo glasa žena. Obje ove savezne ženske organizacije naglašavale su političku neutralnost i nikada se nisu vezale za političke partije. Udružena društva iz cijele zemlje Jugoslavije ostala su međusobno nepovezana, a veći broj je bio zainteresovan za popularisanje i veličanje velikosrpskih odnosno velikohrvatskih ideja, nalazeći se pod

I među Bošnjacima se pojavio veći broj društava i udruženja, koja su promicala ukupan narodni napredak. U jednom članku objavljenom 1920. nepotpisani autor, kao jednu od najsimpatičnijih pojava u tadašnjem ekonomskom i kulturnom životu Bošnjaka, smatra osnivanje institucija sa zadatkom da ekonomski i kulturno podižu muslimanku Bošnjakinju i da joj omoguće samostalnu zaradu i sigurnu materijalnu egzistenciju. Time bi se iskoristio njezin, trenutačno neiskorišteni, radni potencijal. U članku se ističe: “Obrazovati muslimanku u duhu vremena i dati joj mogućnost da zaradi i da ne bude potrebna tuđoj pomoći znači napraviti cijeli preokret na bolje u našoj obitelji i u našem socijalnom životu uopće. Eto to je baš i svrha i to najglavnija ovakvih udruženja i institucija...”⁸

U početku su postojala tri modela unutarnje organizacije ovih bošnjačkih ženskih društava. U prvom modelu društvom su upravljale samo žene (npr. *Osvitanje*), u drugom je uprava mješovita (u Upravnom odboru su samo muškarci, a u radnom, tzv. unutarnjem su ženske članice). To je slučaj sa *Muslimanskom ženskom zadrugom* u Mostaru.

Treći model, kao npr. stolački *Dobrotvor*, bio je jedna vrsta fonda sa povremenim djelovanjem i njime su upravljali isključivo muškarci. Pored nepotpisanog, i drugi autori istaknuli su važnost pojave ovakvih društava i udruženja.⁹

Jedno od tih ženskih društava, koje je, za one prilike, ostvarilo zapažene rezultate u oblasti emancipacije i afirmacije bošnjačke žene, bilo je *Osvitanje*, udruženje

patronatom i uticajem vladajućih krugova. O radu nekih društava i udruženja vidi: Dana Begić, “Antifašistički pokret žena u BiH u vremenu od 1937. do 1941. godine”. Sarajevo, *Prilozi*, Institut za istoriju radničkog pokreta, 1965; Božinović Neda, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd, Žene u crnom, 1996, 101-129; Samija Sarić, “Aktivnost Udruženja univerzitetski obrazovanih žena i Glavnog odbora Udruženja jugoslavenskih domaćica u Sarajevu 1933-1941”. Sarajevo, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH*, god. 22, br. 22, 1982, 33-39; Perko Vojinović, “Ženski pokret u Banjoj Luci (1918-1941)”. *Zbornik krajiških muzeja*, 1973, 113-123.

⁸ “Rad na podizanju našeg ženskinja“, *Novi vijek*, I/1920, br. 9, 106-107. Nepotpisani autor ovog članka prikazao je rad *Osvitanja* i *Muslimanske ženske zadruge* u Mostaru uočivši nedostatak njihove međusobne povezanosti i koordinacije, čime im je uspjeh bio ograničen. Predlagao je osnivanje jednog saveza koji bi koordinirao njihov rad.

⁹ E.B., “Muslimanske ženske zadruge”. *Pravda*, br. 80 (30. 10. 1919), 1-2. Autor članka navodi pozitivne primjere osnivanja ženskog udruženja *Osvitanje* i *Muslimanske ženske zadruge* u Mostaru. Među prvim društvima osnovan je *Spas* u Banjoj Luci, *Osvitanje* u Sarajevu, *Muslimanska ženska zadruga* u Mostaru, *Dobrotvor* u Stocu. Slične organizacije nastaju u Trebinju i Foči. Društva su imala svoje blagajne, organizirala su analfabetske, krojačke i druge tečajeve, držala stalne radionice, posjedovala biblioteke i dr.

Muslimanki sa sjedištem u Sarajevu. Sam naziv aludirao je na otvaranje novog poglavlja, novog doba i svjetlije budućnosti bošnjačke ženske populacije.

2. Privremeni odbor i pripremne aktivnosti za osnivanje Udruženja

Začetnice i inicijatorke osnivanja *Osvitanja* bile su Bošnjakinje iz Sarajeva, učiteljice i intelektualke, prosvjetiteljke i reformatorke svog vremena: Hasnija Berberović, Rasema Bisić, Almasa Iblizović, Šefika Bjelevac, Umija Vranić i Asifa Širbegović. One su formirale Privremeni odbor i 25. januara 1919. obratile se javnosti preko lista *Vrijeme*. Nepoznato je kada je Privremeni odbor formiran. Njegova zadaća je bila, kako se kasnije ispostavilo, da pripremi aktivnosti i sprovede javnu kampanju, s ciljem dobivanja materijalne i moralne podrške za osnivanje ženskog udruženja sa jasno proklamiranim ciljevima i programom rada.

Sukladno tome zadatku, putem lista *Vrijeme* Privremeni odbor je krajem januara 1919. uputio proglas svim muslimanima i muslimankama u kojem se ističe težak socijalni položaj muslimanke. Jedan od razloga takvog stanja je, kako stoji u proglasu, svjetski rat i nužnost muslimanke da “izađe iz svog doma, iz zatišja života, naturovrišći joj brige, za koje do sada nije znala.” Okružena starim predrasudama da se ničeg privrednog nije smjela prihvatiti, ona je bila nepripremljena za taj novi životni put, nedostajala joj je naobrazba i upućenost. Kada je potrošila ušteđevinu, počela je prodavati bakar, ruho, vez, odjeću itd., a na kraju spala je na prosjačenje i nemoral. Nastao je težak socijalni položaj, koji traži brzo rješenje.

Osvrćući se na tadašnji način rasprave o ženskom pitanju, autorice proglasa vele: “No kod toga se ne smije poći odozgo; ne smije se razbacivanjem i debatiranjem to rješavati, nego se odmah mora priteći u pomoć toj rak-rani. Prije nego što će se uopće preći na “učeno raspravljanje“ o ženskom pitanju, treba muslimanku pridici iz ovog teškog stanja i spasiti još svu silu drugih, koje bi mogle poći u propast. A to se ne može učiniti jednim mahom, kratkim izjavama i kritikama, nego radom, ozbiljnim, prožrtvovanim i poštenim radom, koji će iziskivati vremena, strpljenja i velike potpore svih onih, koji žele to stanje riješiti... Nju ne liječe prazna uzrujavanja i dobre želje, ne liječe je brošure i izjave, nego ustrajan rad...I kad se bude postavila muslimanka na svoje noge, kad postane jaka i samostalna, istom će se onda moći govoriti o definitivnom rješenju muslimanskog ženskog pitanja.”¹⁰

¹⁰ Proglas pod naslovom “Drage sestre!” datiran je 25. januara 1919, a objavljen je u listu *Vrijeme*, br. 6 (28. 1. 1919), 1. Na istoj strani objavljen je i redakcijski “Osvrt na proglas muslimanki”. Navodi se da su ratne i poslijeratne prilike natjerale muslimanko ženskinje da izađe iz kuće “i na taj način morala je pod tegobom vremena pasti i ona svetinja našeg

Naglašavajući da je neznanje uzrok ovakvog stanja, članice Privremenog odbora najavljuju pokretanje škole za krojenje, šivenje i vez, te prodaju robe. Zatražile su i materijalnu pomoć od svih naglašavajući "...da se ovo počne, nužna je pomoć svih nas i svih onih kojima je na srcu naša budućnost. Posao je težak i iziskuje skrajnju strpljivost, požrtvovnost i ustrajnost, jer rana koju je vrijeme i rat zadao ne liječi se preko noći..."¹¹ Ovo je prvi javni poziv svim Bošnjacima i Bošnjakinjama, koje su uputile žene i u kome traže mobilizaciju svih narodnih snaga, da se uz istrajan i pošten rad Bošnjakinja izbavi iz trenutnog teškog položaja, pridigne na svoje noge i ekonomski osamostali, i tek onda je moguće govoriti o svim aspektima i definitivnom rješenju bošnjačkog ženskog pitanja. Programska koncepcija, izrečena u ovom proglasu, značila je kulturnu, obrazovnu i privrednu/ekonomsku preobrazbu, društvenu emancipaciju i afirmaciju Bošnjakinja, kao i očuvanje moralnih i vjerskih vrijednosti muslimanskog naroda.

Komentirajući jedan osvrt na njihov proglas, Privremeni odbor je dao saopćenje u kojem je detaljnije pojašnjeno čime će se baviti. Program rada je obuhvatao osnivanje zadruga, izradu ručnih radova, otvaranje praonice rublja, prodavnice robe, nabavke šivaćih mašina, materijala, zatim poučavanje računu i pisanju, te apeluju za pomoć novcem i savjetom.¹²

Ovaj javni poziv muslimanskih intelektualki, poput jutarnjeg osvitanja, u sumornu stvarnost je unio svježinu ugodnog povjetarca u vrelom danu i zadobio podršku i otvorene simpatije najšire javnosti.

Uredništvo lista *Vrijeme* pozdravilo je ovaj istup sarajevskih muslimanki i njihov pristup ženskom pitanju i veoma pohvalno se izrazilo o njihovoj programskoj orijentaciji. Zatražilo je od javnosti da dadnu svekoliku podršku inicijatorkama iz Privremenog odbora u ostvarenju zacrtanih ciljeva.

običaja iz predratnog života, kojom je naše ženskinje bilo zaštićeno i izlučeno od vanjskog poslovanja preko kućnog praga. Ova briga za održavanjem i održanjem porodice nametnuta je ratom našoj ženi u čitavoj zemlji, kojoj se ona nadčovječanskom snagom odhrvala u poštenju, a najviše je nametnuta ženi u gradu, koja osim kuće, platna i igle nije prije ni znala za druge poslove. (...) bila je izvrgnuta muslimanka u ratu strašnoj borbi za opstanak, iz koje je u mnogo slučajeva jedva živu glavu iz rata iznijela". Ističe se da je visoki islamski moral sačuvan i kod njih, kod visokog i srednjeg staleža potpuno, a u velikoj mjeri i kod nižih slojeva (iz tog sloja se pojavilo prosjačenje i nemoral u manjoj mjeri u gradu). Pohvaljuje se pojava muslimanke koja nudi put za izlaz i krize. "Srednji put, ali realan i praktičan, put bez buke i fraza, put stvarnog rada i istinskog pomaganja."

¹¹ *Vrijeme*, br. 6 (28. 1. 1919), 1.

¹² "Jedno saopštenje na članak: Osvrt na proglas muslimanki". *Vrijeme*, br. 10 (6. 2. 1919), 3.

Proglas je toplo prihvaćen u cijeloj zemlji i uslijedila je konkretna materijalna podrška. “Nema gotovo ni manjeg ni većeg mjesta u našoj domovini, istaknula je Hasnija Berberović u svom pozdravnom govoru na osnivačkoj skupštini, da se ne odazvaše braća i sestre, novčanom potporom i oduševljenim pismom, punim toplu osjećaja i hvale za pokretačice ove plemenite ideje...”¹³

U tom pripremnom razdoblju, od kojeg je i zavisilo osnivanje udruženja, Privremeni odbor je štampao i razaslao proglas širom BiH, a preko prijatelja i poznanika i sabirne arke (blok-priznanice) za prikupljanje priloga. Uporedno sa pristizanjem sredstava i darova pristupilo se nabavci robe i materijala za krojenje i mašina za šivenje. Potaknute povoljnim razvojem prilika i izuzetnom podrškom javnosti, Privremeni odbor je odlučio da izradi pravila, sazove osnivačku skupštinu i osnuje udruženje.

3. Osnivačka skupština

Osnivačka skupština *Osvitanja* održana je 28. februara 1919. godine u popodnevnim satima u prostorijama Muslimanske djevojačke škole u Sarajevu (Kečina ul. 22). Bila je to prva zasebna, originalna skupština Muslimanki/Bošnjakinja, na kojoj je učestvovalo oko 60 žena iz uglednih sarajevskih porodica, koje u modernoj, savremenoj formi ostvaruju svoju ideju za pomoć svojim sestrama. Skup je pozdravila Hasnija Berberović, učiteljica te škole, osvrnuvši se na proglas i dobru podršku na koju je naišao: “Drage hanume! Drage sestre! Stanje našeg ženskinja, naših sestara, dalo je... govora i povoda..., te smo pokrenule jednu akciju za širenje prosvjete i privrede među našim ženskinjem... Naša je akcija svuda pozdravljena najtoplije kako riječju, tako i djelom, novčanim priložima, znak je da sav naš narod istu potrebu s nama osjeća...Taj nam odziv daje i oduševljenja i snage, te krenusmo korak naprijed da osnujemo jedno naše islamsko žensko udruženje, koje će rukovoditi ovim radom i ovom akcijom oko ostvarenja naše zamisli...”¹⁴, odnosno rukovoditi zamišljenim radom za kulturno i privredno podizanje ženskinja.

Zatim se pristupilo izboru skupštinskih tijela. Hasnija Berberović je izabrana za predsjednicu Skupštine, za voditeljicu zapisnika Šefika Bjelevac, a za ovjerivačice Munira – hanuma Hrasnica i Razija – hanuma Tvrtković. Nakon toga, Rasema Bisić je podnijela izvještaj o dosadašnjem radu Privremenog odbora. Napomenula je da je objavljen proglas u listu *Vrijeme*, da su razaslani sabirni arci (blokovi) i da je do

¹³ “Osvitanje”. *Pravda*, br. 5 (4. 3. 1919), 1. i 4.

¹⁴ *Isto*, 1.

sada, odnosno prije samog osnivanja, prikupljeno 46.000 kruna. Poslije toga, Umi-hanuma Vranić predstavila je Pravila Udruženja, koja su jednoglasno prihvaćena.

Na Osnivačkoj skupštini izabrana su sva upravna tijela. Izabran je Upravni odbor *Osvitanja* u sljedećem sastavu: Hasnija Berberović, prva predsjednica *Osvitanja*, Munira – hanuma Hrasnica, potpredsjednica, 1. tajnica Šefika – hanuma Bjelevac, 2. tajnica Rasema – hanuma Bisić, blagajnica Umi hanuma Vranić, nadzornica kuće Almasa – hanuma Iblizović.¹⁵

Sve prisutne žene upisale su se u Udruženje. I na samoj Osnivačkoj skupštini prikupljena je lijepa svota dobrovoljnih priloga. Jedan od prvih gorućih problema bilo je rješavanje problema nedostatka prostorija za rad. Skupštinski rad je protekao u srdačnoj i prijateljskoj atmosferi uz zajedničku želju svih da bude sretan i harli početak rada Udruženja.

4. Pravila Udruženja

Pravila Udruženja jednoglasno su prihvaćena na Osnivačkoj skupštini i odobrena su od Zemaljske vlade u aprilu 1919. godine, što potvrđuje Vladin dopis br. 68.016/19 od 3. aprila 1919. godine. Pravila su razvrstana u 4 poglavlja, koja reguliraju cjelokupan rad i organizaciju udruženja/društva (svrha, sredstva, članovi, uprava i glavna skupština). Ime društva je *Osvitanje*, udruženje Muslimanki sa sjedištem u Sarajevu.

4.1. Svrha i sredstva Udruženja

Prvo poglavlje Pravila sadrži 4 člana i regulira pitanje imena, svrhe i sredstva Udruženja. Njegova svrha je “duševno i materijalno pridizanje muslimanki”. Ova svrha ostvaruje se: 1) nastojanjem da se uklone manjkavosti vjerskog i kućnog odgo-

¹⁵ Za odbornice izabrane su: Nafija – hanuma Sarajlić, Memnuna – hanuma Hrasnica, Arife – hanuma Širbegović, Halide – hanuma Kajmekanović i Fatime – hanuma Hadžikadić. Zamjenice: Halide – hanuma Šahinagić, Arife – hanuma Hadžibaščaušević, Fehme – hanuma Kartal, Hajrije – hanuma Džinić, Hajrije – h. Hadžibajrić i Esme – h. Ruždić. U Časni sud ušle su: Hafe – h. Šahinagić, Munire – hanuma Sokolović, Esme – hanuma Spaho, Zumurut – hanuma Kapetanović, Šemse – hanuma Čengiće, Behije – hanuma Ukšinagić, a za zamjenice: Razije – hanuma Tvrtković, Maide – hanuma Bajković, Hajrije – hanuma Arifhodžić i Zehre hanuma Čurčić. Nadzorni odbor je izabran u sastavu: Edhem ef. Mulabdić, A. Hifzi ef. Bjelevac i Šemsudin ef. Sarajlić, a Revizorni odbor činili su: Muhamed Hamdi ef. Uvejs, Fehim ef. Hadžibaščaušević i Salihbeg Hadžiomerović. U Pravilima nije navedeno na koji se vremenski period biraju predstavnici u svim tijelima Udruženja. *Isto*, 4.

ja, da se čuvaju dobri a zabacuju loši običaji, da se suzbija raskoš, besposlenost i raskalašenost; 2) širenjem pismenosti, znanja i upućenosti; 3) organizacijom tkalačkog i vezilačkog rada; 4) otvaranjem škola za krojenje i šivenje; 5) organizacijom stalnog ženskog rada i umijeća; 6) unovčavanjem proizvoda rada. Sredstva Društva namicana su od upisnine, dobrovoljnih priloga, prinosa dobrotvora i dobrotvorki, prinosa utemeljiteljica i utemeljitelja, mjesečnih priloga članova, od zavještanja/legata (vasijeta, vakufa) i prinosa od uprave i proizvodnje.

4.2. Članovi, njihova prava i dužnosti

Drugo poglavlje određuje način učlanjenja i utvrđuje prava i dužnosti članica/ova Udruženja. Članice/ovi su se dijelili na prave i na članove pomagače. U prave članice/ove su spadale: dobrotvorke (koje su dale 1000 k ili poklon u istoj vrijednosti), utemeljiteljice (uplatile 200 K (kruna) ili poklon u istoj vrijednosti) i redovite članice (plaćaju mjesečnu članarinu od 5,3 ili 1 K). Redovite članice mogu biti samo odrasle, čestite i neporočne Muslimanke iznad 18 godina, koje Odbor primi.

Osim redovitih članica, mogu biti i članovi pomagači, neporočni Muslimani i Muslimanke, koji ne ispunjavaju uvjete za redovite članice/ove. Članovi pomagači plaćali su istu mjesečnu članarinu. Dobrotvorke, utemeljiteljice i redovne članice primane su u Udruženje na vlastiti usmeni ili pismeni zahtjev zaključkom odborske sjednice.

Prave članice imale su sljedeća prava: aktivno i pasivno biračko pravo, pravo glasa i podnošenje prijedloga na glavnoj skupštini, mogle su koristiti prostorije, knjige i novine, dovesti u Udruženje i nečlanice. Članovi pomagači su imali pravo da podnose pismene prijedloge za unapređenje rada Udruženja.

Članice/ovi su bili dužni da poštuju pravila i kućni red, pomažu realizaciju ciljeva Udruženja i unaprijed plaćaju mjesečnu članarinu. Prava i dužnosti pojedinih članica prestajala su u sljedećim slučajevima: neplaćanje članarine za tri mjeseca, smrt, samostalno istupanje ili isključenje iz Udruženja i rad protiv njegovih ciljeva i svrhe osnivanja. Izmirivanjem neplaćene članarine isključene članice su ponovo primane u Udruženje.

4.3. Uprava

Treće poglavlje Pravila definira pravni okvir administriranja i uprave. Uprava Udruženja sastojala se od Upravnog odbora, Nadzornog odbora, Revizornog odbora, Časnog suda i Glavne skupštine.

Društvom je upravljao Upravni odbor, koji je birala Glavna skupština. Sastojao se od predsjednice, potpredsjednice, dviju tajnica, blagajnice, kućne nadzornice i četiriju odbornica bez funkcije. Osim njih, Skupština je birala i sedam zamjenica.

Odbornice su birane tajnim glasanjem ili aklamacijom, ako tako Skupština odluči. Upravni odbor je između svojih članica/odbornica, koje je izabrala Skupština, birao predsjednicu, potpredsjednicu, tajnicu, blagajnicu i kućnu nadzornicu. Predsjednica je pravno zastupala Udruženje, a potpredsjednica u njezinoj odsutnosti, zatim predsjedavala skupštinama i odborskim sjednicama, sazivala odborske sjednice i supotpisivala akte sa tajnicom. Prva tajnica vodila je sve administrativne poslove, odnosno sastavljala i otpremala dopise, supotpisivala akte sa predsjednicom, vodila imenik članova Udruženja i zapisnike skupština i odborskih sjednica. U odsutnosti zamjenjivala ju je druga tajnica. Blagajnica je vršila sve blagajničke poslove. Kućna nadzornica bila je dužna da sastavlja inventar nekretnina i pokretnina Udruženja, da vodi knjigu prijema i izdavanja robe, da nadgleda poštivanje kućnog reda u prostorijama Udruženja i da predlaže Upravnom odboru nabavku potrebnih stvari.

Upravni odbor je obavljao sljedeće poslove: upravljanje imovinom Udruženja, sazivanje skupštine, sprovođenje zaključaka i podnošenje Glavnoj skupštini izvještaja o radu, primanje i isključenje članica, izvršavanje zaključaka Časnog suda, izrada kućnog reda, određivanje rada u raznim školama i poslovnim odjelima, koje u slučaju potrebe otvara ili ukida, programa i projekata za rad pojedinih odjeljenja, poduzima sve ono što vodi ostvarenju ciljeva i svrhe Udruženja. Upravni odbor je održavao sjednice svakih 15 dana.

Nadzorni odbor imao je tri članice ili člana (mogli su biti izabrani i Muslimani članovi – pomagači, koji su se osobito istakli u širenju i podupiranju ciljeva i rada Udruženja). Njegova je dužnost da nadzire rad Upravnog odbora i podnosi inicijative i prijedloge, ali nije imao pravo da prisustvuje njegovim sjednicama.

Revizorni odbor, također, bio je sastavljen od tri članice ili člana, koji nisu bili u Upravnom ili Nadzornom odboru. Revizorni odbor je morao najmanje dva puta godišnje izvršiti reviziju poslovanja blagajne, inventara i zaliha robe, te da o sprovedenoj reviziji izvijesti Upravni odbor i Glavnu skupštinu.

Časni sud bio je komponiran od 5 članica, koje je birala Glavna skupština. Imao je zadatak da rješava sve nastale sporove i izriče konačne presude/osude po svom poslovnom redu/ poslovniku. Njegova rješenja imala su izvršni karakter i nije se mogla uložiti žalba.

4.4. Glavna skupština

Pravni okvir Glavne skupštine uređuje četvrto poglavlje Pravila. Glavna skupština je imala obavezu održavati redovne i izvanredne skupštinske sjednice krajem svake godine. Izvanrednu glavnu skupštinu, na zahtjev jedne petine članica ili na prijedlog Nadzornog odbora, sazivao je Upravni odbor. Da bi Zaključci glavne skupštine bili pravovaljani, morala je biti prisutna najmanje jedna polovina redovnih člani-

ca. Ukoliko nije bilo kvoruma, predsjednica je ponovo sazivala skupštinu u roku od osam dana, na kojoj su donošeni zaključci većinom prisutnih članica.

U djelokrug rada redovne Glavne skupštine spada: biranje članica i njihovih zamjenica Upravnog odbora i Časnog suda, te Nadzornog i Revizornog odbora, razrješenje navedenih odbora, rasprava i prihvatanje izvještaja o radu Upravnog odbora, odobravanje proračuna za narednu godinu, izmjene Pravila i pravo ukidanja Udruženja, razmatranje prispjelih inicijativa, prijedloga i prigovora od strane članica ili odbora Udruženja. Za izmjenu Pravila bila je potrebna dvotrećinska većina glasova.

Udruženje se moglo ukinuti zaključkom Glavne skupštine u kojoj je moralo biti četiri petine redovnih članica. Osobiti razlozi za ukidanje su stečaj (finansijski bankrot) i neadekvatna izmjena Pravila Udruženja, protivno prvobitnim ciljevima i svrsi. U slučaju ukidanja i prestanka rada Udruženja, Skupština je bila dužna formirati poseban odbor za likvidaciju. Imovina Udruženja podijelila bi se “kao otpremnina siromašnim djevojkama muslimankama, koje se udaju u roku od 6 mjeseci nakon što je zaključeno razvrgnuće udruženja.”¹⁶

Na prvoj Glavnoj skupštini, koja je održana 6. februara 1920. godine, došlo je do izmjena nekih odredaba Pravila, ali zbog nedostatka dostupnih informacija nije poznato o kakvim se izmjenama radilo.¹⁷

Također, za vrijeme pokušaja reaktiviranja rada *Osvitanja* krajem aprila 1936. godine istaknuti su gotovo identični ciljevi: širenje pismenosti među Bošnjakinjama, otvaranje obrtne škole, upošljavanje bošnjačkih djevojaka i suzbijanje raskoši i nemoralu.¹⁸

Na temelju Pravila može se zaključiti da je emancipacija Bošnjakinje, bosanske muslimanke, kakva je zamišljena u Pravilima *Osvitanja* podrazumijevala tri ključne komponente: kulturno-prosvjetnu naobrazbu, moralnu čistotu i produktivno privredno sudjelovanje u društvu.

5. Funkcioniranje i pregled rada Udruženja

Zbog nedostatka većeg broja relevantnih pisanih tragova u periodici i propasti arhive Udruženja¹⁹ nije moguće ilustrirati detaljniji pregled njegovog funkcioniranja

¹⁶ *Pravila Osvitanja, Udruženja Muslimanki*. Islamska dioničarska štamparija, Sarajevo, 1919, 15.

¹⁷ “Skupština Osvitanja”. *Pravda*, br. 14 (119) od 10. februara 1920. godine, 2.

¹⁸ “Neodržana skupština “Osvitanja””. Dž., *Muslimanska svijest*, br. 10 (7. maj 1936), 6.

¹⁹ Nažalost, u Arhivu BiH i Istorijском arhivu Sarajeva ne postoji arhivski fond *Osvitanja*.

i rada. Dostupni skupštinski izvještaji, objavljeni u tadašnjim listovima i glasilima u skraćenoj verziji, pružaju oskudne podatke. Ipak, postoji dovoljan broj raspoloživih informacija sa godišnjih skupština Udruženja da se prikaže njegovo funkcioniranje i rad na zadovoljavajućoj znanstvenoj razini.

U ostvarivanju programskih ciljeva glavne odrednice i forme djelovanja Udruženja bile su:

- kulturno-prosvjetna preobrazba i afirmacija Bošnjakinje u javnom životu. Kulturno-prosvjetni rad obuhvatao je sljedeće aktivnosti: opismenjavanje, školovanje i šire obrazovanje iz raznih oblasti, zatim osnivanje vlastite zanatske škole i biblioteke, organizacija analfabetskih tečajeva, teferiča, izložbi, sedmičnih druženja petkom i čajanki; afirmacija ručnih radova bošnjačkih žena na domaćim i međunarodnim izložbama u Zagrebu i Parizu; afirmacija književnih ženskih priloga i sl.;

- uključivanje Bošnjakinje u privredni život, samostalno privređivanje i finansijska neovisnost. U tu svrhu organizirana je izrada ručnih radova, krojenje, šivenje, izrada i prodaja odjeće, vlastita stalna radionica, a vođeno je računa i o zapošljavanju radnica;

- očuvanje morala i islamski vjerski odgoj i obrazovanje. Radi toga pristupilo se organizaciji vjerskih tečajeva, predavanja, mevluda i teravijah-namaza. Tadašnji reis-ulema Džemaludin Čaušević podržavao je rad *Osvitanja*. Na poziv Udruženja održao je nekoliko predavanja o moralu i odgoju djece i bio je u nekim njegovim tijelima kao npr. u Nadzornom odboru 1925. i 1927. godine. Edhem Mulabdić je napisao za potrebe Udruženja knjižicu *Uputa o vladanju ženskinja*.

Udruženje je u periodu od marta do pred kraj juna 1919. godine uspjele riješiti problem svojih društvenih prostorija. Kupljena je Džinina kuća u Džinića soka-ku br.10 u Sarajevu, koja je prvobitno bila namijenjena za konvikt okružne medrese. Kuća je imala više prostorija, u koje je bio smješten ured, kulturno-prosvjetna i proizvodna aktivnost. Planirano je, u slučaju potrebe, da Muslimanska ženska škola bude alternativna lokacija za obavljanje pojedinih aktivnosti.

Među članicama i u upravljačkoj strukturi *Osvitanja* bile su obrazovane i imućne žene uglednih i utjecajnih sarajevskih intelektualaca, državnih činovnika, vjerskih službenika i biznismena, kao npr. Munirah – hanuma Hrasnica, Esma – hanuma Spaho, Remzija – hanuma Dugalić, Šehzada – hanuma Bašagić, Senija – hanuma Karamehmedović, Habiba – hanuma Bušatlić, Aiša – hanuma Korkut, Šehzada – hanuma Fadilpašić, Sedika – hanuma Kreševljaković, Nafija Sarajlić, Šefika Bjelevac itd. Što se tiče profesionalne orijentacije, značajan broj među njima bile su učiteljice (Hasnija Berberović, Behija Ukšinagić, Nafija Baljak, Rasema Bisić, Begajeta Grebo, Sabira Krehić) i dvije pjesnikinje Nafija Sarajlić i Šefika Bjelevac. Ovakva socijalna i obrazovna struktura članica davala je Udruženju veće mogućnosti djelovanja i veći značaj u očima javnosti.

Nešto konkretniji i detaljniji prikaz rada Udruženja 1919-1927. godine moguće je na osnovu godišnjih izvještajnih skupština, o kojima je, doduše u skraćenoj formi, izvještavano u tadašnjim listovima. Iako nema informacija o većem broju godišnjih skupština, ipak je moguće, na osnovu dostupnih i istraženih skupštinskih izvještaja za 1919, 1920, 1925. i 1927. godinu, izvući jedan relevantan i validan zaključak o pravcima djelovanja i ostvarivanim rezultatima. Ovo je dovoljno da se rasvijetli rad Udruženja čak do 1930/31. godine, jer su aktivnosti bile rutinske i ništa značajnije nije se moglo desiti u razdoblju 1928-1930/31. godine.

Prva Izvještajna skupština održana je u junu 1919. godine. Na njoj je izviješteno o radu od osnivanja krajem februara do pred kraj juna 1919. godine. U podnesenim izvještajima naglašen je veliki interes građanstva za rad Udruženja, upisano je 150 članica, a prihod Udruženja je 70.000 K. Kupljena je kuća u Džinića sokaku br.10 za potrebe i aktivnosti Udruženja. U njoj je smješten ured i održavaju se tečajevi, krojenje itd. Organizirana su dva krojačka tečaja sa po 17 učenica u saradnji sa firmom *Univerzal* u trajanju od 5 do 6 sedmica. Bilo je planirano dovođenje jedne učiteljice za krojenje i šivenje, koja bi obučavala učenice, zatim otvaranje peglaonice, prikupljanje starih muslimanskih vezova, organizacija analfabetskih tečajeva itd. Članice su priredile i jedan prilog radova povodom Ramazanskog bajrama 1919. godine.²⁰

Prva godišnja Glavna skupština održana je u petak 6. februara 1920. godine. Iz podnesenog Izvještaja saznajemo da je na dan osnivačke skupštine bilo 51, a za godinu dana broj je porastao na 305 članica. Ističe se: "Osnutak našeg društva s veseljem je pozdravljeno i izvan Sarajeva u cijeloj domovini. Za nama se povedoše i druge naše sestre, pa slična društva nikoše u Banjoj Luci, Trebinju, Brčkom i Bijeljini." Nadalje, u Izvještaju se navodi da je dovedena učiteljica za ručni rad, što će omogućiti otvaranje trogodišnjeg krojačkog i šivaćeg tečaja, gdje će u dvije grupe učiti i raditi oko 50 učenica. Putujuća krojačka škola *Univerzal* održala je dva tečaja u prostorijama Udruženja. Izrađeno je robe u vrijednosti oko 40.000 kruna, skrojeno je više komada muškog rublja i ženskih odijela, koje će trebati prodavati i izvan Sarajeva.²¹

Osim toga, održana su tri analfabetska tečaja, na koje se upisalo 70 slušateljica, dva su završena, a treći još nije bio završen do ove skupštine. Vodile su ga tri učiteljice. Odziv nije bio baš najbrojniji. Jedna članica Udruženja održala je predavanje o zraku i čistoći. Udruženje je, na poziv Hrvatskog udruženja za šegrte, sudjelovalo na izložbi ručnih radova u Zagrebu, gdje je izloženo oko 200 radova. Osvrćući se na

²⁰ "Bajramski prilog "Pravde" ". *Pravda*, br. 50 iz 1919. godine. Objavljen je kao separat na 4 stranice.

²¹ "Osvitanje". *Pravda*, br. 49 (26. 6. 1919), 2.

tu uspješnu izložbu, Asim Dugalić je kazao da su se radovima članica Udruženje divili Francuzi i Amerikanci.²²

Predloženo je da se nagradi predsjednica Hasnija Berberović, ali ona je odbila da primi nagradu od Udruženja kazavši da “ona radi za društvo onako kako može“, pa čak i kada su skupštinarke od sebe ponudile nagradu od 1000 kruna!²³ Usvojen je prijedlog Nafije Sarajlić da se članice sastaju petkom iza podne. Pokrenuta je inicijativa da se osnuje i društvena knjižnica. Edhem Mulabdić je napisao *Uputu o vladanju ženskinja*, koje su pohađale tečajeve *Osvitanja* ili preuzimale robu na izradu. Usvojen je prijedlog da se ista štampa. Izabran je novi Upravni odbor u sastavu: Hasnija Berberović - predsjednica, Munira h. Hrasnica, potpredsjednica, prva tajnica Umi h. Muftić, druga tajnica Senije h. Karamehmedović, blagajnica Maide h. Hadžibajrović, nadzornica kuće Rasema h. Bisić. Izvršeni su izbori u drugim organima Udruženja.²⁴

Šesta redovna Godišnja skupština održana je 17. oktobra 1925. godine u društvenim prostorijama u Đinića sokaku br. 10. Skupštinu je otvorila predsjednica Hasnija Berberović. Izabrana je sekretarica Skupštine učiteljica Nafija Baljak i verifikatorice Habiba h. Šahinović i Esmā h. Omerbegović. Izvještaj o radu Društva pod-

²² “Skupština Osvitanja”. *Pravda*, br. 14 (119) od 10. februara 1920. godine, 1 i 2. Također, Asim Dugalić, “Ručni rad muslimanki na “Radišinoj” izložbi u Zagrebu”. *Pravda*, br. 67 (23. 9. 1919), 2.

²³ Hasnija Berberović je rođena 1895. godine u Sarajevu. Ona je kćerka Zahida i Mušije Porče. Završila je produžni tečaj Ženske muslimanske škole u Sarajevu 1909, a Učiteljsku školu 1914. Praktični učiteljski ispit položila je 13. aprila sa odličnim uspjehom i tako postala prva učiteljica Bošnjakinja. Radila je kao učiteljica II. kategorije, II. grupe 6. stepena u Muslimanskoj osnovnoj i Višoj djevojačkoj narodnoj školi u Sarajevu. Ocijenjena je kao vrijedna, marljiva i predana poslu, a posebne rezultate je postigla u ručnom radu. Radila je na prosvijećivanju Bošnjaka izvan škole. Bila je odbornica u Gajretu i Crvenom krstu/križu! Podaci obuhvataju period do 1918. godine. Vidi – Mina Kujović, “Ko su bile nastavnice u muslimankoj osnovnoj i Višoj djevojačkoj narodnoj školi u Sarajevu (1894.-1918.)”. *Novi Muallim*, časopis za odgoj i obrazovanje, God.VI, br. 21 od 21. marta 2005, 50.

²⁴ Za odbornice izabrane su: Behije h. Ukšinagić, Aiše h. Korkut, Šefika h. Bjelevac i Hafa Šahinagić. Zamjenice: Munire h. Kapetanović, Ševala h. Šahinagić, Remzije h. Dugalić, Hajrije h. Arifhodžić, Nuri h. Huseinspahić, Fata Karić i Sejda Čajo. U Sud časti izabrane su: Azemina h. Čengić, Šehzade h. Fadilpašić, Šerife h. Kadić, Nafija h. Sarajlić i Fatima h. Hadžikadić, a za zamjenice: Esme h. Spaho, Aiše h. Hadžikadić, Aiše h. Rašidagić, Hašeme h. Mušić i Zehre h. Čurčić. U Nadzorni odbor izbarani su: Asim-beg Dugalić, Hasan ef. Kadić i Ahmedaga Hadžiomerović. U Revizioni odbor izabrani su: dr. Halid – beg Hrasnica, Edhem ef. Mulabdić i Fehim ef. H.Baščaušević). – “Skupština Osvitanja”. *Pravda*, br. 14 (119) od 10. februara 1920, 2.

nijela je sekretarica Behija Subašić. Istakla je da je ulagan napor oko zapošljavanja siromašnih sestara, zatim je naglasila da su ručni radovi, koji se rađeni u Društvu, bili izloženi u Parizu, te da su dobili srebrnu medalju i da se redakcija lista *La Revue Moderne* zainteresovala za rad *Osvitanja* i da je objavila jedan članak o njegovom radu. Organizirana su 2 tečaja šivenja i učenice su vrlo dobro položile predviđene ispite.

Organiziran je vjerski tečaj za djecu, koji je vodila Hašema – hanuma Logo. Trebali su se održati i higijenski tečajevi, ali se zbog neodziva doktora nisu održali. Izvijestila je da je održan mevlud 11. februara i da je za vrijeme ramazana obezbijeđen imam i mujezin radi klanjanja teravije za žene u prostorijama Udruženja. Tom prilikom je reis Džemaludin Čaušević održao dva vaza “O odgoju i moralu djeteta”. Udruženje je brojalo 150 članica i 100 članica pomagača. Učiteljica Baljak je kazala da je dosadašnja predsjednica Nafija hanuma Miđić podnijela ostavku 7. novembra 1924. godine. Iz ovog se može zaključiti da je te godine povodom njezine ostavke održana vanredna Glavna skupština na kojoj je ponovo izabrana za predsjednicu Hasnija Berberović.

Društvo je imalo 92.011 din. i 63 pare. Poslije podnesenih izvještaja sprovedeni su izbori u svim organima Udruženja. Izabran je novi Upravni odbor u sljedećem sastavu: Hasnija Berberović, predsjednica, druga predsjednica Habiba h. Bušatlić, prva sekretarica Nafija Baljak, druga sekretarica Behija Subašić, prva blagajnica Hibe Mehmedagić, druga blagajnica Fata Ćurčić, kućenadzornica Mula hanuma Berberović.²⁵

Godišnju skupštinu za 1927. godinu otvorila je predsjednica Hasnija Berberović, a sekretarica Nafija Baljak je podnijela iscrpan izvještaj o radu. Prikazala je rad Stručne škole Udruženja, koja je imala dva razreda, pripravnici i stručni, a učiteljicu je osigurala država. Napominje organizaciju mevluda i ramazanskih vazova za žene. Predavači su bili: dr. Šaćir Sikirić, Salih-beg Ljubunčić, Enver ef. Muftić, Ibrahim ef. Bukvaz i Ahmed-beg Ljubunčić. U jesen je održana jedna čajanka, a u proljeće teferić. Posjete ovim programima bile su dobre. Izvještava se da je posredstvom Fehima Musakadića dobiveno od Instituta za socijalnu medicinu nekoliko korisnih me-

²⁵ Za odbornice su izabrane: Zulejha Bahtijarević, Nura Ablaković, Almasa Filipović, a njihove zamjenice su bile: Esme Omerbegović, Saima Raković, Hasna Handžić, Sedike Kreševljaković, Umi Muftić, Rašide Rizvanbegović i Zekija Tabakimamović. U Sud časti izabrane su: Habibe Šahinović, Hajrije Arifhodžić, Šehzade Bašagić, Enisa Bahtijarević, a zamjenice: Hasni Jakšić, Šemse Smailbegović, Nuri Sarajlić i Aiša Mulamemišović. U Nadzorni odbor izabrani su: reis Džemaludin Čaušević, Jusuf-beg Muđić, dr. Šaćir ef. Sikirić, Enver ef. Muftić, Ibrahim ef. Demirdžić i Nezir-aga Berberović. Usp. *Večernja pošta*, br. 1316 (19. 11. 1925), 7.

dicinskih knjiga za knjižnicu Udruženja. Predsjednica i tajnica su isposlovale od Ministarstva šuma i ruda 200 vagona ćumura za društvo na preprodaju. Društvo je poslalo dar Nj. Vel. Kraljici, te je ministar Dvora poslao slike kraljevskog para u znak odlikovanja. Društvo je otvorilo analfabetški tečaj, koji je vodila Hiba Mehmedagić. Završen je sa vrlo dobrim uspjehom. Društvo je brojalo te godine 201 članicu i 106 članova pomagača. Na temelju vasijeta Selvera ef. Svrze, Halid-beg Hrasnica je dao 800 dinara za siromašne učenice Stručne škole.

Prema izvještaju blagajnice Hibe Mehmedagić, Udruženje je ostvarilo od 1925. godine čisti dobitak od 4.642 i 41 para, a ove godine nakon svih rashoda dobitak je 11.928 din i 70 para. Za vrijeme skupštinskog zasjedanja sprovedeni su izbori u tijelima Udruženja. Izabran je novi Odbor u sastavu: predsjednica Hasnija hanumica Berberović, potpredsjednica Umi h. Muftić, prva tajnica Nafija hanumica Baljak, druga tajnica Ramiza hanumica Kemura, prva blagajnica Hiba hanumica Mehmedagić, druga blagajnica Munira hanumica Kršlak. Kućenadzornica je bila Sadeta hanumica Midžić.²⁶

O radu i funkcioniranju Ženske zanatske/obrtne škole Udruženja nije moguće dati više podataka. Nepoznato je kada je osnovana. U vrijeme kada Udruženje nije radilo ova škola je prešla u ruke banovinske uprave. Njen zadatak bio je obrazovanje i stručno osposobljavanje učenica u raznim zanatima i unapređenje kućne industrije.²⁷

U Zanatskoj školi *Osvitanja* u Sarajevu u 1930/31. školskoj godini bilo je 30 učenica. Drugih podataka o radu ove škole nije bilo moguće pronaći.²⁸

Nije se moglo utvrditi ni vrijeme osnivanja Društvene biblioteke Udruženja i koliko je imala knjiga na raspolaganju. Inicijativa za njezino osnivanje pokrenuta je

²⁶ Za odbornice su izabrane: Fatima hanuma Abadžić, Esma hanuma Omerbegović i Adile hanuma Harba, a za njihove zamjenice: Habiba hanuma Bušatlić, Habiba hanuma Šahinagić, Fatima hanuma Vatrejak, Ismeta hanuma Brka, Almasa hanuma Filipović, Fata hanuma Fočo i Sedika hanuma Kreševljaković. U Časni sud izabrane su: Mesrure hanuma Mešić, Behije hanuma Fočo i E. H. Lutvo, a za zamjenice: Hajrije hanuma Zečević, M. H. Berberović i Šemsa Kajtaz! U Nadzorni odbor izabrani su: reis Džemaludin Čaušević, Jusuf ef. Midžić, Akif ef. Biserović, Osman ef. Sokolović, Ibrahim ef. Šahinagić, Nezir-aga Berberović, a u Revizioni odbor: Ismet Traljić, Rasema Bisić i Fata Ćurčić. Vidi - "Rad naših muslimanki", *Večernja pošta*, br.1651, od 3. januara 1927. godine, 6.

²⁷ Napomenimo da su bile dvije vrste nižih škola ove vrste: jedna je imala tri razreda i pripremala samostalne radnice u svim vrstama ručnog rada, a druga od dva razreda bila je produžna za obrazovanje majstora. Upis je bio dozvoljen onim učenicama koje su završile niže zanatske škole. Posjeta ovoj vrsti škola nije bila velika.

²⁸ Đorđe Pejanović, *Srednje i stručne škole u Bosni i Hercegovini 1918-1941*. Sarajevo, 1953, 311.

1920. godine i najvjerovatnije je ubrzo i utemeljena. Može se osnovano pretpostaviti da je većina knjiga poklonjena biblioteci od pojedinaca i ustanova.

Ne zna se ni gdje su završile knjige nakon definitivnog razvrgnuća Udruženja. Jedina informacija o knjižnom fondu odnosi se na 1929. godinu kada je imala zbirku od 50 svezaka.²⁹

Pored navedenih aktivnosti o kojima su izvještavale godišnje skupštine, sporadično se moglo naići u štampi i na druge informacije o aktivnostima Udruženja.³⁰

6. Prestanak rada i pokušaj reaktiviranja Udruženja

Udruženje *Osvitanje* zasigurno je radilo do 1930/31. godine. Početak velike svjetske ekonomske krize (1929-1933) ubrzao je prekid njegovog rada. U periodu 1930/31-1936. godine Udruženje je potpuno obustavilo svoj rad, što je moguće zaključiti na osnovu pokušaja obnove rada u aprilu 1936. godine. Dokaz za takvu tvrdnju jeste činjenica da je Zanatska škola radila još u školskoj 1930/31. godini i da u tadašnjoj bošnjačkoj periodici i listovima, a u navedenom periodu, nema nikakvih izvještaja o radu Udruženja.

Poslije nekoliko godina nerada predsjednica *Osvitanja* Hasnija Berberović je sazvala skupštinu za četvrtak 30. aprila 1936. godine. Skupština je počela popodne u Osnovnoj školi na Logavinu sokaku u Sarajevu uz prisustvo 30-ak uglednih starijih žena. Za vrijeme čitanja izvještaja predsjednica je neprestano prekidana upadicama i pitanjima izvjesne gospođe o sudbini imovine *Osvitanja*, koja je vrijedila, po njezinoj procjeni, oko 100 hiljada dinara.

Pojašnjavajući trenutno stanje Udruženja i odgovarajući na nelagodne upadice, predsjednica je, između ostalog, kazala da je Obrtna škola *Osvitanja* prešla u ruke

²⁹ “Osvitanje-Udruženje Muslimanki u Sarajevu (...) imalo je u svojim prostorijama (u Đinića ul. 10) 1919. zbirku od 50 svezaka (broj članova 150 redovnih i 29 ostala)”. Ljubinka Bašović, *Biblioteke u BiH 1918-1941*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986, 225. Tragajući za ovim podatkom, uz svesrdnu pomoć i zalaganje Mine Kujović, uposlenice Arhiva BiH, u Arhivu BiH u Sarajevu nisam pronašao kutiju br. 21/1929, Prosvjetno odjeljenje, KBUDB, koju je kao izvor navela Ljubinka Bašović.

³⁰ O navedenom vidi – *Pravda*, 1925. god., br. 5 (8.1.1925), 3, br. 71 (27. 3. 1925), 3, br. 90 (19. 4. 1925) 3, br. 91 (21. 4. 1925), 3; “Vođenje ženske stručne škole”, *Pravda*, br. 41 (12. 10. 1926), 4; “Organizacija analfabetskih tečajeva i stručnih tečajeva za šivenje bijelog rublja”, *Pravda*, br. 3 (18. 1. 1927), 4; br. 23 (31. 5. 1927), 3; Vijest o završenom analfabetskom kursu, koji je položilo 53 muslimanke i jedna Jevrejka. Vodila ga je Nafija Baljak, učiteljica pri IX osnovnoj školi u Sarajevu.

banovine, jer Udruženje nije radilo nekoliko godina. Nije poznato zašto je rad društva zamro, zašto nisu sazivane skupštine i zašto je cijeli Odbor ostao samo na predsjednici? Predsjednica je pročitala Nacrt novih Pravila, po kojima je *Osvitanje* trebalo suzbijati raskoš i širiti pismenost među muslimankama, upošljavati muslimanske djevojke, otvarati obrtne škole i suzbija nemoral. Zatraženo je da se osnuje odbor od 5 žena koji bi preuzeo imovinu *Osvitanja*.

Skupština je bila obilježena ličnim razmiricama i svađama, galamom i netrpeljivošću, tako da je prekinuta, a sljedeća je zakazana za 13. maj. Na ovoj neuspjeloj skupštini opažene su dvije tendencije: prva je bila za održanje Udruženja, a druga za njegovo pripajanje Ženskom pododboru *Merhameta*. Po mišljenju uredništva *Muslimanske svijesti*, Udruženje “koje je pokazivalo zamjerne uspjehe u radu ne smije taj rad obustaviti.”³¹

Zakazana skupština za 13. maj nije održana i nema tačnih informacija zašto je otkazana i održana tek u četvrtak 28. maja u školi na Logavinu sokaku. To je bio nastavak prekinute skupštine. Poslije nekoliko godina, ovo je prva skupština ovog “najstarijeg muslimanskog ženskog društva u Sarajevu, koje je ponajviše krivnjom prijašnjeg odbora, u zadnjih nekoliko godina bilo podpuno zamrlo na veliku štetu našeg socijalnog života.”³²

Na spomenutim skupštinama došla je do izražaja namjera da se *Osvitanje* pripoji Ženskom pododboru *Merhameta*. Ova, po mišljenju redakcije lista *Muslimanska svijest*, neumjesna i nekorisna ideja nije polučila uspjeh i preovladalo je uvjerenje da *Osvitanje* treba zadržati i obnoviti njegov rad unošenjem novih snaga.

Nakon prilične debate izabran je i konstituiran novi Upravni odbor u sastavu: predsjednica Almasa Hadžić, potpredsjednica Fatima Košarić, sekretarice Šefika Hadžismajlović i Dževahira Kadrić, blagajnice Halida Bukarević i Ašida Šahinović, nadzornica prostorija Fatima Abadžić i knjižničarka Fatima Tanović. Konstituirana su i ostala tijela Udruženja.³³

³¹ “Neodržana skupština “Osvitanja””, Dž., *Muslimanska svijest*, br. 10 (7. maj 1936), 6. Izvještaj ne sadrži detaljnije podatke o radu *Osvitanja* i razlozima dugogodišnjeg nerada. Ova skupština je sazvana radi reaktiviranja *Osvitanja*!

³² *Isto*, 6.

³³ Za odbornice bez posebne funkcije izabrane su: Habiba Šahinović, Almasa Filipović, dr. Ševala Iblizović, liječnica, Zekija Omersoftić, učiteljica. Zamjenice: Habiba Bušatlić, Nura Ablaković, posjednica, Mesrura Mešić, Šuhreta Lojo, učiteljice Sabira Krehić i Begajeta Grebo. U Časni sud izabrane su: Esme hanuma Spaho, Zejneba hanuma Čaušević, Atije hanuma Sadović, Zumreta hanuma Kapetanović, Fazime hanuma Ahmetašević, a kao zamjenice: Behija hanuma Subašić, Derviše hanuma Nanić i Hajrija hanuma Arifhodžić.

Novi Upravni odbor je trebao da od starog preuzme imovinu i poslove Udruženja i pristupi obnovi članstva i stvaranju uvjeta za pokretanje konkretnih programskih aktivnosti.

Ipak, pored jake volje i snažne odlučnosti da se pokrene rad Udruženja, pokušaj je završen neuspjehom. U to nas može uvjeriti i činjenica da u periodu od 1936. do 1941. godine na stranicama bošnjačke periodike i drugih publikacija nema informacija o radu ovog Udruženja. Dijametralno suprotne programske koncepcije i viđenje budućnosti Udruženja, unutarnje netrpeljivosti i nesuglasice, ali i postojanje alternativnih udruženja i društava, glavni su razlozi neuspjeha. Nepoznato je gdje je završila arhiva i imovina Osvitanja.

Na temelju istraženih i ovdje prikazanih aktivnosti udruženja *Osvitanje* može se zaključiti da je ono dalo vrijedan doprinos u oblasti emancipacije i afirmacije bošnjačkih žena u javnom životu. Taj doprinos je manje značajan i daleko skromniji u usporedbi sa doprinosom tada vodećih bošnjačkih društava *Gajret* i *Narodna uzdanica*. Proklamiralo je modernističku orijentaciju u rješavanju bošnjačkog ženskog pitanja. *Osvitanje*, kao prvo bošnjačko žensko udruženje, kojim su upravljale i čije su osnivanje inicirale žene, ima i stanovitu kulturološku vrijednost u BiH između dva svjetska rata ■

Nadzorni odbor: Šemsa Čengiđ, Hazim ef. Krehić, učitelj, dr. Safvet-beg Zečević, odvjetnik, Rasema Mujkić, Ešrefa hanuma Rezaković, Osman ef. Sokolović, tajnik Obrtničke i trgovačke komore u mirovini. Revizioni odbor: Osman ef. Viteškić, gradski činovnik, Sulejman ef. Dornišlić, šef blagajne Gradske štedionice, Ismet ef. Bajraktarević, banovski činovnik. Vidi – “Skupština i novi odbor “Osvitanja” – Društvo naših gospođa pred jačim radom”, *Muslimanska svijest*, br. 16 (4. 6. 1936), 3. U narednim brojevima ovog, kao i ostalih muslimanskih listova do 1941. god. nisam pronašao nijedne informacije o daljoj sudbini i radu *Osvitanja*.

OSVITANJE – THE FIRST MUSLIM WOMEN’S ASSOCIATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Nusret Kujraković

Summary

Osvitanje, the first association of Muslim/Bosniak women in Bosnia and Herzegovina, was established in Sarajevo in the beginning of 1919. Its establishment was initiated by Bosniak women-intellectuals from Sarajevo: Hasnija Berberović, Rase-ma Bisić, Almasa Iblizović, Šefika Bjelevac, Umija Vranić and Asifa Širbegović. These are the goals cited in the Association’s Rules: cultural and educational transformation, economic prosperity of Bosniak women, fight against detrimental customs and the preservation of moral values, as well as emancipation and affirmation of women’s rights and values. In the realisation of these proclaimed goals, *Osvitanje* undertook different actions, such as manufacture and trade activities, craft vocational school, library, literacy courses, exhibitions of handiwork, weekly meetings, literary contributions of women authors in publications, as well as religious educational programs. Members of this association and its management included educated and wealthy wives of renowned and influential Bosniak intellectuals, civil servants and businessmen. A significant number of them were teachers, while there were also two poetesses - Nafija Sarajlić and Šefika Bjelevac. The Association proclaimed its modern views of the approach to the issue of status of Bosniak women. The Association was active between 1919 and 1930/31, whereas an attempt of its re-activation in mid-1936 failed. Its contribution to the emancipation and affirmation of Bosniak women was invaluable, yet more modest and less significant than the results of other Bosniak associations of that period, such as *Gajret* or *Narodna Uzdanica* ■